چیرۆکنووسین و ڕەخنەگرتن لە چیرۆک

د. عەبدولحوسێن زەرینکووب
لە فارسییەوە: هاوار ئەحمەد

ئەم بابەتە کە لەنێوان باقی جۆرە ئەدەبییەکانی دیکەی ئەم سەدەیەدا تا ڕادەیەک هیچ شتێک بەقەت چیرۆک (ڕۆمان- کورتە چیرۆک) نەکەوتۆتە بەر ڕەزامەندی ڕای گشتی، یەکێکە لەو هۆکارە گشتیانەی کە ڕەخنەی ئەمڕۆ ڕۆژ لە دوای ڕۆژ گرنگی پتر بە بابەتە پەیوەستەکانی چیرۆک نیشان دەدات. ڕاستە کە، زۆرێک لەو چیرۆکانەی کە کەوتوونەتە بەر ڕەزامەندی ڕای گشتی (پڕایی خەڵک)، لەو جۆرەی کە لاپەڕەکانی بڵاوکراوەکان پڕدەکەنەوە هەندێ کات هیچ پێوەندییەکیان بەوەوە نییە کە ناوی لێدەنرێت داهێنانی ئەدەبی، بەڵام ناوبانگ و خواست لەسەر بوونی لە ڕادەبەدەری ڕای گشتیش (پڕایی خەڵک) لەسەر بەرهەمێک وەک ئەوەی کە -سامرست مۆم- ئاماژەی پێدەدات، ناتوانێت ئاماژەیەک بێت بۆ بێ بەهایی و لاوازیی بەرهەمەکە، بەڵام ئەم خاڵەش کە لە چیرۆکی «بەباچوو»ی مارگرێت میشڵ-ی ئەمریکی (١٩٠٠ - ١٩٤٩) تەنیا لە ڕۆژی یەکەمی بڵاوبوونەوەیدا پەنجا هەزار دانەی لێ فرۆشرا و لە ماوەی یەک ساڵی بڵاوبوونەوەیدا ژمارەی دانە فرۆشراوەکانی گەیشتە یەک ملیۆن و پێنجسەد هەزار، نیشانی دەدات کە ئەم سەدەیە تا چ ڕادەیەک گرنگی بەو بەرهەمانە دەدەن کە لە سنووری چیرۆک و خەیاڵدان، لە ڕاستیدا هەر ئەم خواستە ڕوو لە زیاد بوونەیە کە ئەمڕۆکە کارمەندی کتێبخانەکان هەندێ کات گشت کتێبەکانیان دەکەن بە دوو بەشەوە، یەکەم چیرۆکەکان و دووەم نا چیرۆکەکان. جگە لەمەش ئەم خاڵە کە لەنێوان ڕەخنەگرانی ناسراوی

ئەم سـەدەیە «مـنـدس ئـی پلایـو» کـتـێـبـێکی لە چوار بەرگدا سەبارەت بە سەرچاوەی چیـرۆک نووسـیـوە هەروەها «جـۆرج سـینتس» کـتـێـبـێکی لە دوو بەرگـدا سـەبارەت بە چیـرۆکنووسـیی فەرەنسیی نووسـیوە و هەروەها «ئەی. ئەی. بیکەر» کـتـێـبـێکی لە دە بەرگدا سەبارەت بە مـێـژووی چیـرۆکنووسـیی بەریـتـانی نووسـیـوە و تەنانەت لەنێـو چیـرۆکنووسـانی سەردەمـیـشدا وەک هینری جـیـمس (١٨٤٣- ١٩١٦) نامـەیەک لەمـەڕ هونەری چیـرۆکنووسی، «ئەی. ئێم، فـارسـتـەر (١٩٧٠- ١٨٧٩)- نامـەیەک لە مـەڕ لایەنەکانی چیرۆک، جۆرج دۆهامڵ (١٨٨٤ - ١٩٦٦) نامەیەک لەمەڕ چیرۆک، هەروەها دایڤید هاربرت لارنس (١٨٨٥ - ١٩٣٠) وتارێک لەمـەڕ ئەوەی کە چیـرۆک بۆچی گرنگی هەیە، هەمووی نیشـاندەری ئەوەیە کە ئەم سەدەیە چ زەوقـێـک و چ حـەزێکی لە ڕادەبەدەر نیـشـان دەدات بەرامـبـەر بە چیـرۆک و چیـرۆکنووسی. گـومـان لەوەدا نییە کە لەگەڵ ئەو پڕ بەرهەمی و فـرە لایەنییەی کە پێشتر پێشینەی نەبووەو چیرۆکنووسانی ئەم سەردەمە لە داهێناندا نیشانیان داوە، گەر بە دیدێکی گشتی بۆی بنواڕین هێندەی کـە لە ڕەخنەی ئەمـرۆدا باس لە هۆنراوە کراوە باس لە چیرۆک نەکراوە، بەڵام بۆی هەیە ئەم خاڵە دەرەنجامی بەرفراوانی لە ڕادەبەدەری سنووری چیرۆک و جۆراوجۆریی زەوقەکان بێت کە هەڵبەت باس لێوەکردنی و دادوەری کردنی تووشی کێشە دەکات.

ئەم خواست و مەیلەی کە لەم سەدەیەدا پڕایی خەڵکی و خـەڵکە تایبـەتییـەکـانی ئەم بوارە لە بەرامـبـەر هێـزی کێشکردنی چیرۆکدا نیشانیان داوە بۆتە هۆی ئەوەی کە ئەمـرۆکـە پتـر لەهەر قـۆناغـێکی ڕابردوو چیـرۆک وەک هۆکـارێک بەکـاربێت بۆ پڕوپاگەندەکردن بۆ مـەبەسـتـە تایبەتییەکان.

تا ئەو ئاسـتـەی کە نە تەنیا چیرۆکـە مەبەسـتـدارەکان purpose- noveis بەرچاوەیەکی زۆر لەم قـۆناغـەدا هاتۆتە کایەوەو کە لە هەندێ کاتدا شـتـێـک نین جگە لە پڕوپاگەندەگـەلێکی حزبی و سـیـاسی، بەڵکو ڕوودانی زنجـیـرە جـەنگێکی مـەزنی ناوچەیی و نـێـونەتەوەیی بۆتە هۆی سـەرهەڵدانی جـۆرێک لە چیـرۆک کـە پێی دەڵـێن چیرۆکی شەڕ (war novel)، لەنێو نموونە بەناوبانگەکـانیـدا دەکـرێ ناوی «ئاگـر» بەرهەمی باربوس (١٨٧٤ - ١٩٣٥)، «بێدەنگیی دەریا» بەرهەمی «ڤـرکـۆر» (١٩٠٢) بهـێـنین. جگە لەمـەش بێ لە ڕۆمـانی پۆلیـسی کـە هێـزی خەیاڵی کـانن دویل (١٨٥٩ - ١٩٣٠) کـردیە سـەرگـەرمی زۆرینەی خـەڵک. چیـرۆکی زانسـتـیش وەک سـەرگـەرمـیـیـەکی سـەرنجـڕاکـێـش لێک درایەوە، بەتایبـەتی کـە جـۆرج وڵز (١٨٦٦ - ١٩٤٦)، نموونە گـەلێکی پرشنگداری لێ بڵاو کردنەوە.

هێندەی کە لە ڕەخنەی ئەمڕۆدا باس لە هۆنراوە کراوە باس لە چیرۆک نەکراوە

لە هەمان کاتدا شێوازەکانی «ڕۆمانتیک و ڕیالیزم» لەلای هەندێ نووسەری بەناوبانگ بووە هۆی هێنانە کایە و سەرهەڵدانی داهێنانگەلێکی نوێ.

لەوانە، شـێـوازی چیـرۆکی تۆقـێـنەر (Terror novel) بەرهەمگەلێکی سـەرنج ڕاکێـشی بە ئـیـدگـار والاس (١٨٧٥ - ١٩٣٢) ئیلهـام کـرد، تا ئەو جـێـگەی کـە باسکردنی ژیانی سێکسی لەلای دایڤیـد هاربرت لارنس (١٨٨٥ - ١٩٣٠) بەرەو جـۆرێک لە نەخـشـاندنی وێنەی بزوێنەر- لە ڕووی سێکسییەوە- دەڕۆیشت لەگەڵ ئەوەدا کە ڕۆمانی مێژوویی زۆربەی کات لەبەر مەترسی ئەم ئافـاتەدایە کە نووسەر هەسـتـەوەری و خـواسـتـەکـانی قـۆناغی خۆی بداتە پاڵ قۆناغەکان و کەسەکانی ڕابردوو و چیـرۆکی دەروونناسی لەگـەڵ ئەوەدا کـە هەندێ کـات دەبووە جـۆرێک لە باسکردنی بارودۆخی نەخـۆشـە دەروونییەکان، لەم قۆناغەدا هەر هێزی کیشکردنی خۆیان پاراستووە.

لەگـەڵ ئەمـانەشـدا ئەو شـتـەی کـە ڕەخنەگـرە فەرەنسـییـەکـان ناویان لێ نابوو ڕۆمانی قـۆناغی Roman cyclque و لە دوو تـوێی چەندێـن بەرگـدا بارودۆخی قۆناغە جیاوازەکانی ژیانی تاکێک، خێزانێک یاخود کـۆمـەڵەیەک باسی لێـوە دەکرێت بەرهەمگەلێکی سـەرنج ڕاکـێـشی ئیلهـام کـرد بە نووسـەرگـەلێکی وەک «مارسل پرۆست، ڕۆمن ڕۆلان و گالسۆرثی».

لە ڕاسـتـیـدا هونەری ڕۆماننووسی لەم قـۆناغـەدا و هەر لە سەرەتای سـەدەوە کەوتە ژێر کاریگەریی هەندێ بیری تازە سەرهەڵداو، لەوانە فـێـرکارییـەکـانی نیچـە، تیـۆری

فـرۆید و هزری برگـسـۆن، لەگـەڵ ئەمـانەشـدا ئەو کێشمەکێشانەی کە دەرەنجامی باوەڕە سیاسییەکان بوون- سۆسیالیزم، ڕەگەزپەرستی و شتی دیکەش نەیدەتوانی بێ کاریگەری بێت لەسەر بیری ڕۆماننووسەکان لە گیتییەکدا کە دوو جەنگی گەورەی نێودەوڵەتی بەدرێژایی چەندین ساڵ ئاسمانەکەی قان دابوو لەنێو بۆنی دووکەڵ و خوێندا. ئاشنایی پەیداکردن لەگەڵ سنووری ناهۆشیاری، جیهانی ناخی مرۆڤی لە بۆ ژمارەیەک لە نووسەرەکان دۆزییەوە و باوەڕهێنان بە «ڕێژەیی باوەڕی مرۆڤی سست کرد لە هەمبەر بابەتی «ڕەها»یی. لەلایەکی دیکەوە، ئەو گـرنگی و بە پیرەوەهاتنەی کە پرایی خەڵکی و خەڵکێکی تایبەت لە هەمبەر ڕۆمان و قاڵبی ڕۆمان نیشانیان دا، ئاسایی هەندێ نووسەرانی خستە بیری هونەرکاری و نوێگەری لە قاڵبی ڕۆماندا، ئەو نووسەرانەی کە بەتایبەت پێوەندییان لەگەڵ چینە ڕۆشنبیرەکاندا هەبوو. هەڵبەت ئەم بابەتە نەبووە هۆی هاتنە کایەی ڕێبازی ئەدەبی، چونکە خواست و حەزی هۆشیاری زۆربەی نووسەرەکانی ئەم سەردەمە لە بۆ پاراستنی ئازادی و ڕەسەنایەتی، ڕایگرتن لەبەردەم خۆ بەدەستەوە دان لە بەرامبەر ئەو سنووردارییانەدا کە خوازیاری ڕێباز هێنانەکایەیە. لەگەڵ ئەمەشدا هەندێ ئەزموونی تاکەکەسی هەندێ کات ڕەنگێکی تایبەتی بە هەندێ لە هونەرکارییەکانی هەندێ لە نووسەران بەخشیوە.

لەوانە: ئەو شتەی کە هەندێ لە نووسەران ناویان لێناوە مۆنۆلۆگی لەگەڵ خود interior monologue تایبەتمەندییەکی دیاری بەخشیوە بە ڕۆمانی - یۆلیس - لە نووسینی «جیمس جۆیس» (١٨٨٢ - ١٩٤١) و لە هەر جۆرە ڕۆمانێکی هاوشێوەی خۆی جیای دەکاتەوە. ئەم شێوازی دواندنی دەروونە کە دەتوانێ ماوە زەمەنی و شوێنییەکان ببڕێت و ڕابردوو و ئێستە بداتە دەم یەک، هەڵبەت بێ لە جۆیسن لەلایەن هەندێ نووسەری دیکەوە کەڵکی لێوەرگیراوە، وەک کنوت هامسۆن، ویلیام فاکنەر، ڤیرجینیا وۆلف-، بەڵام لە هیچ شوێنێکدا دەرکەوتنێکی پێگەیشتووانە نەبووە بەقەت ئەوەی کە لەم بەرهەمەی -جۆیس- دایە.

لەگەڵ ئەمەشدا- فرانس کافکا (١٨٨٣ - ١٩٢٤)، سامۆیل بێکت، هەر یەکە و لە لایەنێکەوە پێوەندییان هەیە بەم باسی مۆنۆلۆگ و جیهانی ناهۆشیارییەوە.

هەڵبەت گەڕانەوە بۆ دنیا. ناهۆشیارییەکان کە یاسا گەلێکیان هەبوو بۆ خۆیان بێ لە یاسا ئاساییەکان و پابەندنەبوون بە بابەتی ڕەها کە بۆچوونی -ئەرەستورین ڕۆمان لەسەر ئەو بنچینەیە بوو- بۆچوونی پێداویستی ڕووداو، گرێ و گرێ کردنەوە لە هەر جۆرە ڕۆمانێکدا، بەدڵنیاییەوە هەندێ لە نووسەرانی ناچار کرد کە بگەڕێن بە دوای ڕۆمانێکدا کە بتوانێ ئازاد بێت لەم جۆرە کۆت و بەندانەی کە دەرەنجامی کولتوورن- بێگومان لەسەرەتاییترین ئەو ئەزموونانەی کە لەم بوارەدا ئەنجام درا ڕۆمانی The way of all flish بەرهەمی سامۆییل باتلەر (١٨٣٥ - ١٩٠٢)، دەبێ وەیاد بێنینەوە کە تێیدا نووسەر بە هێنانە کایەی ڕۆمانێک کە خاڵی بێت لە گرێی ڕووداو (plot)، لایدابوو لە نەریتی ڕۆماننووسینی سەردەمی ڤیکتۆریا. «یۆلیس» بەرهەمی جیمس جۆیس لادانێکی دیکە بوو، بەڵام ئەم بەرهەمە شتێک نەبوو کە بتوانرێ بەپێی پێوەرە نەریتییەکان بخرێتە ڕیزی ڕۆمانەوە. وەک بڵێی لادانی لە ڕادەبەدەری نەخوازراو و لە یاسا بەدەر کە نووسەر بە سوود وەرگرتن لە شێوازی «زنجیرەی لێکدانەوەی ئازاد» و «وتووێژ لەگەڵ خود»دا کە لەم بەرهەمە و بەرهەمێکی دیکەدا بەناوی- نەخۆشی فینیگان- بەکاری هێنابوو، ڕوویەکی نەخۆشانەی پێ داون و هەربەم هۆیەوە لەوکاتەدا کە هەندێ لە ڕەخنەگران بەچاوی بەرهەمگەلێک تێیان ڕوانیوە کە لە ئەدەبیاتدا کاریگەری ڕێکەرەوەیان هەیە، خەڵکی دیکە بە چاوی ئەدەبیاتێکی بێ زیان تێیان نەڕوانیوە. لە ڕاستیدا لە نەریتی ڕۆماننووسیشدا، دۆخی هەڵواسراوی و چاوەڕێ بوونی خوێنەر Suspense لە دەرەنجامی بوونی گرێی ڕووداوەوە بەدی دەکرێت، هەر چەندە ئەم گرێیە لە جۆری ڕۆمانە بەربڵاوە جیهانییە پانۆرامایییەکاندا (panoramic) وردبینانە و بێ کەموکووڕی نییە،

لە نەریتی ڕۆماننووسیشدا، دۆخی هەڵواسراوی و چاوەڕێ بوونی خوێنەر Suspense لە دەرەنجامی بوونی گرێی ڕووداوەوە بەدی دەکرێت

بنچینەی چیرۆکی باش تەنیا خولّق و خووی کاراکتەرەکانی ڕۆمانە، نەک شتێکی دیکە

وەک ئەوەی لە جـــۆری تاڕادەیەک سنووردار بێ نمایشی (Dramatic noni)یدا باوە؛ بەڵام گـرنگی دان بە گرنگی خولّق و خووی کارەکتەرەکانی نێـــو ڕۆمـــان (character) و بەتـایبـــــەت بـە ڕۆڵـی بـارودۆخ (Situation) کـە زۆربەی کـات بە هەوێنی سەرەکی هەر جۆرە گرێیەکی ڕوداو بەدی دەکـــرێت، کـــەم کـــەم لە ڕوانـگەی ڕەخنەگرانیشـەوە ئەو خاڵەی کە گرێی ڕووداو بنچینەی ڕۆمانە، وەبەر پتر تێفکرین و لێ وردبوونەوە دەکەوێت. بەو شێوەیەی کە هەرچەندە- هینری جیمس -(١٨٤٣ - ١٩١٦) لە کۆتاییەکانی سەدەی ڕابردووەوە هێشـتاکە دەیپرسی کە مەگەر خولّق و خووی کاراکتەرەکانی نێو ڕۆمان جگە لە بەدیارخستنی ڕوداو و خودی ڕوداویش جگە لە بەدیارخستنی خولّق و خووی کاراکتەرەکانی ڕۆمان شتێکی دیکەیە، لەم سەردەمەدا ئارنۆڵد بنت (١٨٦٧ - ١٩٣١) بەتایبەت و لەگەڵ ئەو زاڵبوونەی نەریتی ئەرەستووین بەسەر هەلومەرجی سەردەمدا، وەبیری دەهێنایەوە و دەیگوت کە بنچینەی چیرۆکی باش تەنیا خولّق و خووی کاراکتەرەکانی ڕۆمانە، نەک شتێکی دیکە، بەڵام دیارە کە ئەگەر ڕەخنەگر و نووسەر لایەنی ئەخـلاقی و دەروونی بە جـەوهەری سـەرەکی چیرۆک نەبینێت ناتوانێت ئەم حوکمە بێ ئەملاو ئەولایە قـەبووڵ بکات. هەر چۆنێک بێت ئەم سـەدەیە کـە لە هەموو نەریتەکانی ڕابردوو لایدا- نەکەوتە سنووری ئەو نەریتانە- هەوڵی دا کە لە نەریتەکانی چیرۆکنووسیش لابدات، لەوانە ئەندرێ ژید (١٨٦٩ - ١٩٥١) لە ڕۆمانی «دروستکەرانی سکە»، ئەم بابەتەی ورووژاند کـە بەبێ گـرێ و ڕووداویش دەکـرێت ڕۆمـان دابنرێت، هەروەک ژان پۆل سارتەر (١٩٠٥) لە زنجیرە وتارەکانی «شوێنگە» نیشانی دا کە لە چیرۆک نووسیندا، پشت بەستن بە گرنگی خولّق و خووی کاراکتەرەکانیش لە دژوازی بەدەر نییە، چونکە کاتێ کە خوێنەر بزانێت لە ڕەفتارکردن لەگەڵ فلانە گرفتدا بەحوکمی کاریگەری بۆماوەیی، یان خواستی شوێنگە، قارەمانی چیرۆکەکە دەبێ وەهاو وەها هەڵسوکەوت بکات، ئیدی لە چیرۆکدا نیشانەیەک لە ژیان و ئیرادەی قارەمان بەدی ناکرێت و ناچار ئەو نووسـەرەی کـە دەیەوێت قـارەمـانەکـەی زیندووبێت دەبێ بە ئازادی بیهێڵێتەوە. لەگەڵ ئەمەشدا ئەم ڕەخنە و نارەزاییەش لەسەر سارتەر هەیە کە ئەم ئازادی قارەمانە ئەگەر بە پێچەوانەی ئەوەوە خۆی بنوێنێت کە ئێمە چاوەڕێین لە کاریگەری بۆماوەیی و خواستی شوێنگە چیرۆک لە لۆژیک بەدەر دەبێت و هێزی کێشکردنی نامێنێ.

لە ڕاستیدا، بەدوور لە کێشمەکێشە تیۆرییەکان، لە پراکـتیکدا هێشـتا ئەو ڕۆمـانەی کـە ڕووداو و گرێ و خولّق و خووی کاراکتەرەکانی تێدا نییە نەیتوانیوە هێزی کێشکردنی ڕاسـتەقینەی هەبێت، لەم ڕووەوە لەوانەیە هێشـتاکـە بتوانرێت ئەم وتەیەی «فـارسـتەر» قـەبووڵ بکەین کـە دەڵێت: تا ئێسـتـا هەر ئەزمـوونێک کـە بۆ هێنانە کـایەی ڕۆمـانی بێ گـرێ و ڕووداو بە ئەنجـام گەیەندراوە، سەرکەوتنی وەدەست نەهێناوە.

سەرچاوە:

د. عبدالحسین زرین کوب، نقد ادبی.